TURK XOQONLIGI TARIXIDA ASHINA SULOLASINING SIYOSIY HOKIMIYATI VA DAVLAT BOSHQARUVI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali

Tarix yo‘nalishi III bosqich talabasi

Mamadaliyeva Dilrabo

E-mail: mamadaliyevadilrabo68@gmail.com

Tarix yo‘nalishi III bosqich talabasi

Zayliddinova Odina

E-mail: odinabonuzayliddinova@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Shamsiddinov Bahodir**

Annotatsiya

Maqolada VI–VIII asrlarda Turk xoqonliklari siyosiy taraqqiyotida Ashina sulolasining o‘rni, xoqonlikning shakllanishi va hududiy kengayishi, markaziy hamda mahalliy boshqaruv mexanizmlari tahlil qilinadi. Xitoy yilnomalariga oid xabarlar, turkiy tarixiy an’analar va taqdim etilgan tarixshunoslik adabiyotlari asosida Bumin xoqon, Mug‘an xoqon hamda Istemi yabg‘u faoliyatining siyosiy mohiyati izohlanadi. So‘g‘d, Shosh, Xorazm va Toxaristondagi mahalliy boshqaruvning davomiyligi, Buyuk ipak yo‘li savdosi, iqtisodiy va madaniy aloqalar Ashinalilar davlatining ko‘p tarkibli tuzilmasi doirasida baholanadi. Tadqiqotda ayrim xronologik va genealogik ma’lumotlarni manbalararo qiyoslash zarurligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: Ashina sulolasi, Turk xoqonligi, Bumin xoqon, Mug‘an xoqon, Istemi yabg‘u, So‘g‘diyona, davlat boshqaruvi, Buyuk ipak yo‘li, turkiy bitiklar.

Аннотация

В статье рассматривается роль династии Ашина в политическом развитии Тюркских каганатов VI–VIII вв., формировании системы верховной власти, расширении территорий и организации управления. Особое внимание уделяется деятельности Бумын-кагана, Муган-кагана и Истеми-ябгу, отношениям с Согдом, Шашем, Хорезмом и Тохаристаном, а также торговым и культурным связям на Великом шёлковом пути. Отмечается необходимость сопоставления разночтений в хронологии и сообщениях письменных источников.

Ключевые слова: династия Ашина, Тюркский каганат, Бумын-каган, Муган-каган, Истеми-ябгу, Согд, государственное управление, Великий шёлковый путь.

Abstract

This article examines the role of the Ashina dynasty in the political development of the Turkic Khaganates from the sixth to the eighth centuries, focusing on the emergence of supreme authority, territorial expansion and administrative practices. It discusses Bumin Qaghan, Muqan Qaghan and Istemi Yabghu, as well as the relationship between central institutions and local rulers in Sogdiana, Chach, Khwarazm and Tokharistan. Trade along the Silk Road and cultural exchange are considered in the context of a multi-regional polity. Divergent chronological details are treated as matters requiring source comparison.

Keywords: Ashina dynasty, Turkic Khaganate, Bumin Qaghan, Muqan Qaghan, Istemi Yabghu, Sogdiana, administration, Silk Road.

KIRISH (INTRODUCTION)

VI asrning o‘rtalarida Markaziy va Ichki Osiyo siyosiy xaritasida yuz bergan o‘zgarishlar turkiy davlatlilik tarixidagi muhim burilishlardan biridir. Oltoy atrofidagi siyosiy-harbiy kuchlardan biri sifatida ko‘tarilgan Ashina urug‘i Jujan (Rouran) hukmronligiga qarshi kurash natijasida yangi xoqonlik asoslarini yaratdi. Bu jarayonni faqatgina harbiy g‘alabalar ketma-ketligi sifatida emas, balki ko‘chmanchi ittifoqlarni birlashtirish, siyosiy legitimlikni mustahkamlash, savdo yo‘llari va o‘troq vohalar bilan

aloqalarni nazorat qilishga qaratilgan murakkab tarixiy jarayon sifatida tushuntirish lozim [1].

Maqolaning maqsadi Ashina sulolasining hokimiyatga kelishi, davlat boshqaruvi va xalqaro aloqalari bilan Markaziy Osiyoning mahalliy siyosiy-iqtisodiy tizimlari o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishdan iborat. Asosiy tadqiqot savoli shundan iboratki, keng hududlarni birlashtirgan Ashina hokimiyati markazlashgan harbiy-siyosiy nazoratni mahalliy boshqaruv an’analari bilan qanday uyg‘unlashtirgan? Ushbu savolga javob izlash Turk xoqonligi tarixini O‘zbekiston hududidagi ilk o‘rta asr davlatchiligi bilan bog‘liq holda tushunishga yordam beradi.

MATERIALLAR VA METODLAR (MATERIALS AND METHODS)

Tadqiqotning asosini muallif taqdim etgan Ashinalilar sulolasi haqidagi matn, unda tilga olingan Xitoy tarixiy xabarlari, qadimgi turkiy bitiklar haqidagi ma’lumotlar va tarixshunoslik adabiyotlari tashkil etadi. Mavzuga doir tarixiy yondashuvlarni izohlashda Nasimxon Rahmonning Turk xoqonligi haqidagi asari [1], Hasan Ato Abushiyning turkiy qavmlarga oid tadqiqoti [2] va tarixiy xotiraning ilmiy ahamiyatiga doir asar [3] yordamchi manba sifatida ko‘rib chiqildi. Ayrim bibliografik tavsiflar taqdim etilgan ro‘yxatda to‘liq bo‘lmagani bois asarlarga aniq sahifa raqamlari berilmadi.

Ishda tarixiy-xronologik, qiyosiy-tarixiy, manbashunoslik va tizimli tahlil usullari qo‘llandi. Xronologik yondashuv orqali VI–VIII asr voqealari izchil joylashtirildi; qiyosiy usul orqali xoqonlikning markaziy tuzilmalari va So‘g‘d, Shosh, Xorazm hamda Toxaristonning mahalliy boshqaruv shakllari solishtirildi. Manbashunoslik yondashuvi esa Xitoy yilnomalaridan keltirilgan xabarlar, tarixiy an’ana va zamonaviy talqinlar o‘rtasidagi farqlarni ajratishga xizmat qildi. Mazkur maqola yangi arxiv yoki arxeologik topilmalar e’lon qilmaydi; u mavjud ma’lumotlarning tahliliy qayta ishlanishidir.

NATIJALAR (RESULTS)

Ashina siyosiy hokimiyatining shakllanishi. VI asr boshlarida Oltoy va unga tutash hududlar bir necha qudrat markazlari ta’siri ostida bo‘lgan. Sharq tomonda Jujan hukmronligi, g‘arb va janubi-g‘arbda esa eftaliylar hamda Sosoniylar bilan bog‘liq siyosiy manfaatlar to‘qnashgan. Taqdim etilgan matnda Bumin (Tumin)ning 551-yilda Shimoliy Xitoydagi hukmron xonadon bilan nikoh orqali diplomatik aloqa o‘rnatgani va 552-yilda Jujanlarga qarshi muvaffaqiyatli yurish qilgani ta’kidlanadi. Tarixshunoslikda aynan 552-yil ko‘pincha Turk xoqonligi tashkil topgan yil sifatida olinadi [1]. Buminning vafot sanasi va dastlabki vorislar almashuvi haqidagi ma’lumotlar ayrim bayonlarda turlicha uchrashi sababli ularni mutlaq bir xil xronologiya tarzida talqin qilishdan saqlanish kerak.

Mug‘an xoqon va hududiy kengayish. Buminning dastlabki vorislaridan so‘ng Mug‘an xoqon (553–572) davrida siyosiy-harbiy kuch ortdi. Ashinalilar sharqdagi raqiblarni cheklash bilan bir qatorda Markaziy Osiyoning voha hududlariga ham faol qiziqish bildirdilar. Istemi yabg‘u g‘arbiy yo‘nalishdagi siyosatning muhim arbobi sifatida tilga olinadi. Eftaliylar ustidan ustunlikka erishishda turklar va Sosoniylar o‘rtasidagi vaqtinchalik manfaatlar yaqinlashuvi alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Manbalarda 560-yillar atrofidagi harbiy-siyosiy jarayonlar turlicha sanaladi; shu bois muayyan shaharlarning aynan qaysi yilda egallangani haqidagi xabarlarni qo‘shimcha solishtirish lozim [1], [2].

Xoqonlikning boshqaruv tizimi. Oliy hokimiyat xoqon qo‘lida jamlangan bo‘lsa-da, keng hududlarning boshqaruvi birgina markaziy idoradan iborat bo‘lmagan. Siyosiy ierarxiyada yabg‘u, shad, tegin va tutun singari unvonlar muhim o‘rin tutgan. Xoqonlik taxtining sulolaviy xarakteri kuzatiladi, biroq vorislik doim ham otadan o‘g‘ilga qat’iy ketma-ketlikda o‘tmagan. Manbalarda xonadonning boshqa yaqin vakillari ham hokimiyatga kelgani qayd etiladi. Hukmdorni taxtga chiqarish bilan bog‘liq marosimlar esa siyosiy hokimiyatning ramziy va an’anaviy asoslarini namoyon etgan [1].

Markaz va mahalliy hokimliklar munosabati. Taqdim etilgan tarixiy materialda So‘g‘diyona, Shosh, Xorazm, Farg‘ona va Toxaristonning o‘z boshqaruv tizimlari to‘liq

tugatilmagani alohida ko‘rsatiladi. So‘g‘dda mahalliy sulolalar va hokimliklar, Xorazmda afrig‘iylar an’analari, Toxaristonning turli mulklarida esa mahalliy hukmdorlar faoliyati davom etgan. Xoqonlikning vakillari, jumladan tutunlar, ayrim hududlarda siyosiy nazorat va soliq yig‘imlarini kuzatish bilan shug‘ullangan. Demak, Ashina siyosati hududlarni har jihatdan bir xil boshqarishga emas, siyosiy ustuvorlik va mahalliy boshqaruvning muayyan darajadagi davomiyligini uyg‘unlashtirishga tayangan [1], [2].

Savdo-iqtisodiy aloqalar. Turk xoqonligi nazorat qilgan hududlar Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo yo‘llari uchun muhim edi. So‘g‘d savdogarlari turli bozorlarga chiqish, ipak va hunarmandchilik mahsulotlari ayirboshlash hamda diplomatik vositachilikda faol bo‘lgani haqidagi xabarlar tadqiqot uchun ahamiyatlidir. Xitoy, Eron va Vizantiya bilan aloqalarda savdo manfaatlari siyosiy raqobat bilan chambarchas bog‘langan. Shu asosda xoqonlik qudratini faqat ko‘chmanchi harbiy tuzilma hisobiga izohlash yetarli emas; vohalarning iqtisodiy salohiyati va savdo tarmoqlari ham davlatning hayotiy resurslarini tashkil etgan [1].

Madaniy muhit va huquqiy an’analar. Matnda dehqonchilik, konchilik, metallsozlik, zargarlik, kulolchilik va qurilishning o‘sishi, shuningdek So‘g‘diyona va boshqa vohalarda tasviriy san’at hamda musiqa rivojlangani ta’kidlanadi. Ushbu ma’lumotlar voha madaniyatining nisbatan mustaqil rivojlanish sur’atlarini ko‘rsatadi. Turkiy «töre» tushunchasiga oid xabarlar jamoa va siyosiy hayotni tartibga soluvchi urf-odat hamda me’yorlarning mavjudligiga ishora qiladi. Biroq alohida jazo turlari haqidagi kechki qaydlarni butun xoqonlikda bir xil amal qilgan yozma qonun kodeksi deb ko‘rsatish ehtiyotkorlikni talab etadi [2].

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalar Ashina sulolasi hokimiyatining ko‘p bosqichli siyosiy tizim sifatida shakllanganini ko‘rsatadi. Dastlabki bosqichda Jujanlar bilan kurash markaziy siyosiy mustaqillik uchun muhim bo‘lgan bo‘lsa, keyingi bosqichda Eftaliylar, Sosoniylar, Xitoy hukmron xonadonlari va Vizantiya bilan aloqalar xoqonlikning xalqaro mavqeini belgilagan. Harbiy yurish, diplomatik nikoh, ittifoq va savdo manfaatlari bir-biridan

ajralmagan. Shu ma’noda Ashinalilar tajribasi ko‘chmanchi siyosiy tuzilmalarda ham davlat boshqaruvining murakkab institutlari yuzaga kelganini anglatadi.

Markaziy Osiyo tarixiga doir eng muhim xulosa shundaki, Turk xoqonligi tarkibiga kirgan vohalarda mahalliy boshqaruvning ma’lum shakllari saqlanib qolgan. Ushbu holat turkiy harbiy-siyosiy elita bilan o‘troq dehqonchilik va shaharlarga tayangan jamiyatlarning o‘zaro murosa hamda manfaatdorlik asosida aloqalar o‘rnatganidan dalolat berishi mumkin. Bunda tutun va boshqa vakillar faoliyati ustidan turli hududlar uchun bir xil, qat’iy boshqaruv modelini tiklash qiyin; har bir vohaning mavqei alohida baholanishi maqsadga muvofiq.

Taqdim etilgan boshlang‘ich matnda ayrim fikrlarning ikki marta takrorlanishi, Sharqiy va G‘arbiy Turk xoqonliklariga bo‘linishning murakkab bosqichlari qisqartirib bayon qilinishi va bir qancha sanalarning manbasiz qat’iy keltirilishi ilmiy aniqlikka ta’sir qilgan. Shu sababli ushbu qayta ishlangan maqolada 603-yil atrofida siyosiy bo‘linishning mustahkamlanishini oddiy «birdan bo‘linish» hodisasi sifatida emas, uzoq davom etgan siyosiy jarayon sifatida talqin qilish afzal topildi. Shuningdek, turkiy yozuv va madaniyatning barcha namunalari aynan Ashinalilar davrida noldan paydo bo‘lgan degan fikrga yo‘l qo‘yilmadi: ular ilgari shakllangan madaniy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq edi.

Yana bir manbashunoslik cheklovi shundaki, Xitoy yilnomalaridan keltirilgan iqtiboslar uchun asl xitoycha matn, tarjima nashri va sahifa ko‘rsatkichlari boshlang‘ich materialda aniqlashtirilmagan. Shu sababli mazkur maqolada iqtiboslar ko‘proq mazmunan bayon etildi. Nashrga taqdim qilishdan oldin yilnomalarning tegishli parchalarini ilmiy tarjimalar bilan solishtirish, shuningdek [1]–[2] manbalarning to‘liq bibliografik tavsifi va sahifalarini tekshirish talab etiladi.

XULOSA (CONCLUSION)

Ashina sulolasining tarixiy ahamiyati VI asrda mustaqil siyosiy markaz yaratib, turli ko‘chmanchi guruhlar va o‘troq vohalarni yagona hukmronlik doirasida birlashtirishida namoyon bo‘ladi. Bumin xoqon bilan bog‘liq siyosiy burilish, Mug‘an xoqon davridagi

hududiy kuchayish va Istemi yabg‘uning g‘arbiy yo‘nalishdagi faoliyati Turk xoqonligining mintaqaviy hamda xalqaro mavqeini oshirdi. Xoqonlikning boshqaruvi merosiy hokimiyat, harbiy-ma’muriy unvonlar, sulolaviy mansablar va mahalliy hokimliklar faoliyatining uyg‘unlashuviga asoslangan.

So‘g‘diyona, Shosh, Xorazm va Toxariston misolida siyosiy ustuvorlik bilan mahalliy boshqaruv davomiyligi birga mavjud bo‘lgani kuzatiladi. Savdo yo‘llari, hunarmandchilik va madaniy almashinuv esa harbiy yutuqlarning iqtisodiy va ijtimoiy tayanchini tashkil etgan. Shunday qilib, Ashinalilar sulolasi tarixini o‘rganish faqat sulolaviy hukmronlikni emas, balki ilk o‘rta asrlardagi turkiy va Markaziy Osiyo davlatchiligi hamda madaniyatlararo aloqalarning o‘zaro bog‘liqligini tushunish uchun ham zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmon, N. Turk xoqonligi. – Toshkent, 1994.

2. Abushiy, Hasan Ato. Turkiy qavmlar tarixi. – Toshkent, 1993.

3. Karimov, I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. – Toshkent, 1998.

4. Beruniy, Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent, 1968.

5. «Tun Yavg‘u». – Toshkent, 2006.

6. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. TADQIQOTLAR, 76(3), 17-21.

7. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. TADQIQOTLAR, 76(2), 71-74.

8. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. Global Science Review, 8(1), 682-687.

9. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). Global Science Review, 11(1), 85-90.

10. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. Oriental Art and Culture, 4(3), 332-335.

11. Shamsiddinov, B. J., & Jakbaraliyva, Z. (2022). Scientific and Empirical Relations of Philosophy and Literature. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 7, 70-73.
12. Abdullaev, U. B., & Shamshiddinov, B. (2024). O ‘RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 1(1).
13. Шамсиддинов, Б. Ж., & Жакбаралиева, З. О. (2022). АБУ АЛИ ИБН СИНО ТИББИЙ ТАРБИЯ ХУСУСИДА. Oriental Art and Culture, 3(2), 670-674.
14. Shamsiddinov, B. (2022). The importance of supporting innovative activities of entrepreneurs in uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(11), 165-170.
15. Шамсиддинов, Б. Ж. (2023). МАМЛАКАТИМИЗ МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Oriental Art and Culture, 4(5), 345-350.
16. Шамсиддинов, Б. (2020). Тарбия жараёнида шар мутафаккирларининг қ педагогик ва психологик қарашлари. In Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования (pp. 268-271). Российский государственный профессионально-педагогический университет.
17. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
18. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
19. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
20. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
21. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
22. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.

23. Shamsiddinov, B. M. U. (2026, June). HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF POTTERY-RELATED RITUALS IN THE FERGANA VALLEY. In *International Conference Platform* (No. 6, pp. 135-143).

24. Ruxshona, A., & Bahodir, S. (2026). IS'HOQXON IBRATNING MA'RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA ILMIY MEROSI. Ustozlar uchun, 104(1), 284-292.

25. Bahodir, S. (2026). TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O 'RNI VA AHAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 496-510.

26. Bahodir, S. (2026). ZAMON TANLAMAS TRAGEDIYA: SOFOKLNING "SHOH EDIP" ASARIDA TAQDIR, BILISH VA INSON MAS'ULIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 274-279.

27. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). QADIMGI HINDISTON SIVILIZATSIYASI: SHAKLLANISHI, TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA JAHON TARIXIDAGI O 'RNI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 267-273.

28. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). 1918–1939-YILLARDA GERMANIYA: VEYMAR RESPUBLIKASIDAN NATSISTLAR DIKTATURASIGACHA. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 254-266.

29. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). ARAB XALIFALIGI TARIXI (NARSHAXIYNING "BUXORO TARIXI" ASARI MISOLIDA). Ustozlar uchun, 105(1), 306-318.

30. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). IJTIMOIY SIYOSAT VA UNING AMALGA OSHIRILISH BOSQICHLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 482-495.